

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.272

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-1/01>**Вінтонів М. О.**

Київський університет імені Бориса Грінченка

Бойко М. І.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ПРОБЛЕМА БІЛІНГВІЗМУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено вивченню мовної ситуації в закладах вищої освіти Центральної і Східної України. Об'єктом дослідження є мовна ситуація в галузі освіти. Предмет дослідження – тенденції розвитку білінгвізму в закладах вищої освіти Центральної і Східної України. Увагу приділено висвітленню результатів соціологічного дослідження, головне завдання якого – визначити тенденції розвитку білінгвізму у сфері освіти. Розглянуто основні причини активного функціонування української мови серед молоді. Матеріалом для дослідження є результати проведеного нами анкетування. Загальна кількість анкет – 318.

Ключові слова: білінгвізм, мовна ситуація, заклади вищої освіти, державна мовна політика.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні надзвичайно важливим постає вивчення і розв'язання проблем, пов'язаних з українсько-російським білінгвізмом. Адже мовне питання є не лише лінгвістичним, але і соціальним, політичним, культурним. Масова двомовність, деформація мовної ситуації можуть бути передумовою втрати суспільної консолідації, небезпечних процесів асиміляції – як мовної, так і національної. Саме тому дослідження мовної ситуації в Україні та окремих її регіонах, з'ясування чинників впливу на формування мовної поведінки особистості в умовах білінгвізму є важливим і актуальним напрямом сучасної української соціолінгвістики, що має стати науковим підґрунтям у розв'язанні мовних проблем України.

Непослідовна і недосить науково обґрунтована державна мовно-культурна політика, а згодом і фактична відмова від реальних кроків із забезпечення повноцінного функціонування державної мови спричинили нестабільність сучасної мовної ситуації в країні. Надзвичайно велике значення для подолання наслідків русифікації й перспективи майбутньої зміни мовно-культурної

ситуації на користь української мови мала виважена державна політика в системі освіти. Зміни в мовній поведінці молоді засвідчують і соціологи [3, с. 67–69].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему сучасної мовної ситуації в Україні вивчали Г. Залізняк [1], І. Кудрейко [2], Л. Масенко [3], С. Соколова [4], О. Шевчук-Клюжева [6] та багато інших дослідників. Експерти наголошують на двомовності освітнього простору в Україні. Освіта належить до найважливіших напрямів державної політики України. Гострий соціальний інтерес до питання двомовності наразі притаманний українському суспільству, проте актуальність і заангажованість цього напрямку, виражене емоційне забарвлення дискусій навколо означеної проблематики та маніпуляції поняттям перешкоджають напрацюванню загальнодержавної концепції мовної політики.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження є мовна ситуація в галузі освіти. Предмет дослідження – тенденції розвитку білінгвізму в закладах вищої освіти Центральної і Східної України.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку білінгвізму в закладах вищої освіти Центральної і Східної України. Мета роботи передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити основні підходи тлумачення білінгвізму лінгвістами; 2) дослідити соціально-політичні та демографічні чинники розвитку двомовності на території Донеччини та Київщини; 3) порівняти мовну ситуацію в закладах вищої освіти Центральної і Східної України; 4) простежити роль освіти в національній консолідації України. Нами розроблено анкету, у якій, крім паспортної частини та питань, за якими можна отримати інформацію про мовну ситуацію в закладах вищої освіти, запропоновано подати власні коментарі щодо обов'язкового використання української мови педагогічними працівниками та студентами. Для розв'язання поставлених завдань використано такі методи: методи статистичного оброблення – для опрацювання отриманих даних і встановлення статистичної значущості результатів дослідження та якісно-кількісної їх інтерпретації; емпіричні – спостереження за мовною ситуацією для збору первинної інформації щодо досліджуваної проблеми шляхом анкетування; дискурс-аналіз – для інтерпретації розгорнутих відповідей респондентів і встановлення кореляції між ними й позамовними чинниками: суспільною ситуацією, віком, статтю, місцем проживання респондентів.

Виклад основного матеріалу. Одним із найголовніших понять, через яке визначаються особливості мовної політики певної країни, є мовна ситуація. Мовну ситуацію формують суспільно-політичні та лінгвістичні чинники, дослідження яких має давати повне уявлення про мовно-комунікативний простір певної території. Ключовим чинником формування мовного середовища саме для українського суспільства є співіснування і конкуренція української мови з російською. Саме тому особливої уваги потребує вивчення мовної поведінки молоді, специфіки функціонування двох мов у молодіжному середовищі, оскільки молодь визначатиме мовну ситуацію в майбутньому. Незважаючи на позитивну кількісну динаміку функціонування української мови в освітній сфері, якісні показники, зокрема дотримання мовного режиму, культура мови студентів і навіть викладачів залишається досить низькою. Всупереч офіційній статистиці, що засвідчує абсолютне переважання закладів вищої освіти з українською мовою навчання, реальне мовне середовище в сприйнятті мовців здебільшого є двомовним [3, с. 47–55].

Безумовно, потреба принципової зміни двомовної ситуації вимагає активізації соціолінгвістичних досліджень. У сучасній соціолінгвістиці постала потреба в появі робіт, присвячених вивченню наслідків українсько-російської двомовності в теоретично-практичному спрямуванні.

Держава спирається на те, що освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості.

Результати дослідження. Респондентами стали студенти I, II курсів та викладачі Донбаського державного педагогічного університету – 76 осіб, Маріупольського державного університету – 95 осіб, Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди – 68 осіб та Київського університету імені Бориса Грінченка – 79 осіб. Загальна кількість анкет – 318. Наразі опрацювання матеріалу ще триває. У статті проаналізуємо попередні результати дослідження.

Мовна ситуація в Києві, з одного боку, відображає мовні проблеми, притаманні країні загалом, а з іншого – має особливості, зумовлені власне столичним статусом міста, у якому наявні активні міграційні процеси, зокрема поповнення населення вихідцями з різних регіонів України [4, с. 15].

Результати порівняння даних переписів населення різних років засвідчують неоднорідність і змінність національного складу Києва з кінця XIX до початку XXI століття. На початку XX століття українці становили менше чверті населення Києва, понад половини було росіян, 12% євреїв, близько 7% – поляків, отже, київське середовище сформувалося як переважно російськомовне ще в кінці XIX – на початку XX століть. Стрімке зростання міста внаслідок розвитку промислового виробництва спричинило приплив робочої сили передусім із навколишніх регіонів, і кількість українців наприкінці 30-х років зросла, сягнувши за 50% населення. Абсолютна кількість росіян також збільшилася, але їхня частка впала до менш ніж 17%.

У післявоєнні роки як абсолютна, так і відносна кількість українців у Києві збільшувалася, досягнувши у 2001 році 82,23%. Абсолютна кількість росіян до 1989 року також збільшувалася,

втрачаючи відсоткову частку в загальному складі населення. Зменшення показника кількості росіян у 2001 році порівняно з 1989 роком зумовлено насамперед зростанням національної свідомості українців після здобуття Україною незалежності.

У національному складі населення Київської області, за даними 2001 року, чисельність українців становила 1684,8 тис. осіб, або 92,5% від загальної кількості. За роки, що минули від перепису населення 1989 року, кількість українців зменшилась на 2,6%, але їх питома вага в загальній кількості населення зросла від 89,3% у 1989 році до 92,5% у 2001 році. Друге місце за чисельністю посідали росіяни. Їхня кількість порівняно з переписом 1989 року зменшилась на 35% і налічувала на дату перепису 109,3 тис. осіб. Питома вага росіян у загальній кількості населення зменшилась на 2,7% і становила 6,0% [1, с. 56].

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, частка українськомовних у Київській області збільшилася порівняно з переписом 1989 року з 88,4% до 92,3%. Російську мову визначили як рідну всього 7,2% населення, тоді як під час попереднього перепису цей показник становив 10,9%. Частка інших мов, які були вказані як рідні, становила лише 0,5% [5].

Переяслав – місто обласного значення на сході Київської області України. У місті діють 8 загальноосвітніх навчальних закладів: 6 загальноосвітніх шкіл I–III ступенів, загальноосвітня школа I ступеня та гімназія, професійно-технічне училище № 22 (ЦПТО «Переяслав-Хмельницький центр професійно-технічної освіти»), Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

У національному складі населення Донецької області, за даними 2001 року, чисельність українців становила 2744,1 тис. осіб, або 56,9% від загальної кількості населення. За роки, що минули від перепису населення 1989 року, кількість українців зросла на 1,9%. Друге місце за чисельністю посіли росіяни. Їх кількість порівняно з переписом 1989 року зменшилася на 20,4% і становила на дату перепису 1844,4 тис. осіб.

Одне з найбільших міст Донецької області – Маріуполь – розташоване на півдні Донецької області. У місті працюють 67 загальноосвітніх шкіл, 2 гімназії, 3 ліцеї, 3 інтернати, 2 приватні школи, 11 професійно-технічних навчальних закладів, 6 технікумів, Донецький державний університет управління, Маріупольська філія Донецького національного університету імені Василя Стуса, Маріупольський державний університет,

Маріупольський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом, Маріупольський навчально-консультаційний центр Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.

Місто Слов'янськ, розташоване на півночі Донецької області, є адміністративним центром Слов'янського району. У місті діють 1 вищий навчальний заклад – Донбаський державний педагогічний університет, 8 закладів, де можна отримати професійно-технічну освіту, 21 заклад середньої освіти.

Мовою повсякденного спілкування студентів Донбаського державного педагогічного університету є українська (30,4%), російська (34,8%), українська та російська однаковою мірою (34,8%), для респондентів із Маріупольського державного університету використання російської мови переважає (76%). Студенти Київського університету імені Бориса Грінченка зазначили, що українською мовою послуговуються 65% опитаних, російською – 16,4%, обома мовами однаковою мірою – 18,6%. Подібні результати спостерігаємо в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди, де українською мовою послуговуються 70% опитаних, російською – 6%, обома мовами однаковою мірою – 24% (рис. 1).

Найбільше виявилось опитаних, які самі оцінюють себе як таких, що добре володіють українською мовою. У Донбаському державному педагогічному університеті – 62%, у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди – 78%, у Київському університеті імені Бориса Грінченка – 84%. Тільки у Маріупольському державному університеті частка тих, хто досконало володіє українською мовою, становить 34% від загальної кількості (рис. 2).

На запитання «Як, на Вашу думку, змінилася загальна ситуація щодо вживання української мови у Вашому населеному пункті за останні 10 років?» більшість респондентів Київського університету імені Бориса Грінченка (84%) та Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (78%) зазначила, що ситуація змінилася на краще. Натомість студенти Донбаського державного педагогічного університету (69%) і Маріупольського державного університету (78%) вважають, що відбулися незначні зміни на краще (рис. 3).

Студенти Київського університету імені Бориса Грінченка (78%) та Переяслав-

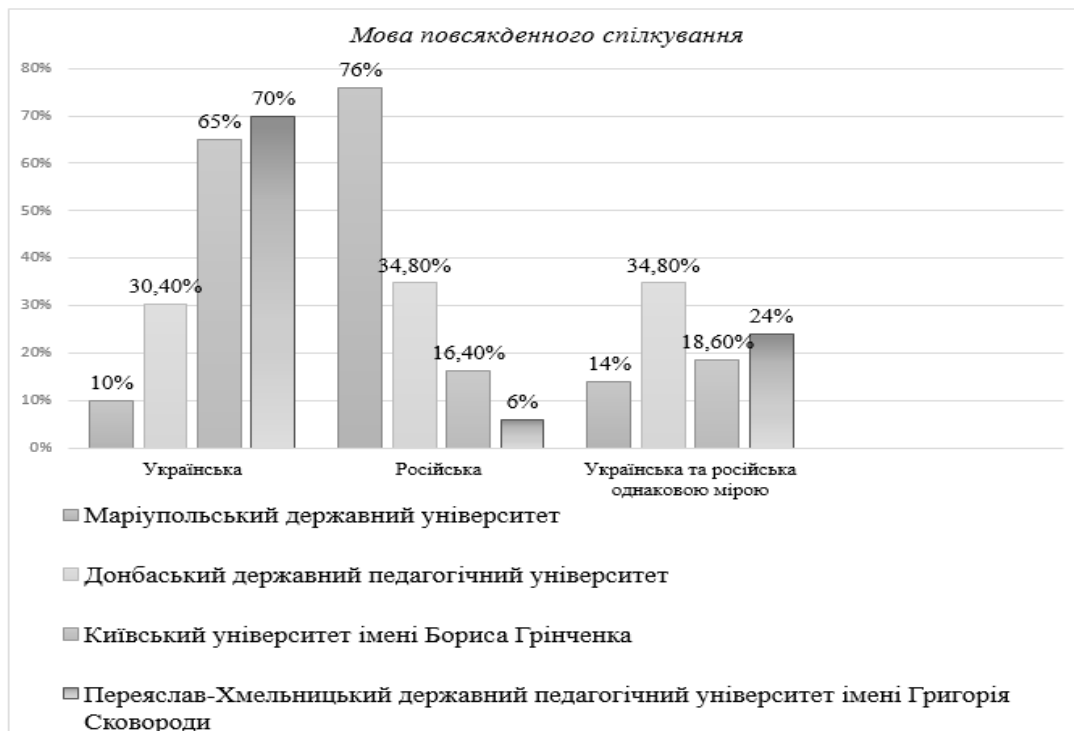


Рис. 1



Рис. 2



Рис. 3

Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (84%) припускають, що сучасний стан вживання української мови в усіх сферах мовлення відповідає її статусу державної мови, на відміну від студентів, які навчаються у м. Слов'янську і м. Маріуполі. Респонденти Донбаського державного педагогічного університету (75%) та Маріупольського державного університету (62%) зауважують, що мова вживається в меншому обсязі, ніж вимагає статус (рис. 4).

Майже однаково відповіли студенти всіх вищих навчальних закладів на запитання «Якою мовою виконано вивіски освітніх установ у Вашому населеному пункті?». 88% студентів Київського університету імені Бориса Грінченка, 91% студентів Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, 85% студентів Донбаського державного педагогічного університету, 78% студентів Маріупольського державного університету зазначили, що вивіски освітніх установ переважно українською мовою (рис. 5).

Варто звернути увагу, що на запитання «Якою є мова спілкування у Вашому навчальному закладі?» думки студентів зі Слов'янська і Маріуполя розділилися. У Донбаському державному педагогічному університеті українською мовою спілкування вважають 43,3%, російську – 10%, українську та російську – 46,7% опитаних.

У Маріупольському державному університеті 50% студентів зазначили, що українська і російська використовується однаковою мірою, 44% наголошують, що в навчальному закладі активно послуговуються українською.

У Київському університеті імені Бориса Грінченка (89%) та Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди (89%) більше половини респондентів зазначили, що мовою спілкування є українська (рис. 6).

Відповіді студентів Маріупольського державного педагогічного університету засвідчили, що значно менше половини викладачів розмовляє українською мовою у вищих навчальних закладах (34%). Натомість у Київському університеті імені Бориса Грінченка частка українськомовних викладачів становить 84%, у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди – 79%, а в Донбаському педагогічному університеті – 67% (рис. 7).

Респонденти зі Слов'янська (60%) і Маріуполя (78%) підтвердили, що значно менше половини викладачів послуговуються українською мовою поза заняттями. Натомість, на думку київських (53%) та переяславських студентів (55%), приблизно половина викладачів їхнього вищого навчального закладу використовує українську мову у вільний час.



Рис. 4



Рис. 5



Рис. 6



Рис. 7

Дослідження показало, що найчастіше на заняттях студенти звертаються до викладачів українською мовою. У Київському університеті імені Бориса Грінченка частка українськомовних студентів становить 89%, у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди – 78%, у Донбаському державному педагогічному університеті – 76%, у Маріупольському державному університеті – 53% (рис. 8).

На запитання студентів 57,1% викладачів Донбаського державного педагогічного університету та 64% Маріупольського державного університету відповідають російською. У Київському університеті імені Бориса Грінченка (86%) та в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди (93%) більша частина викладачів відповідає державною мовою.

В опитувальнику було запитання відкритої форми «Чи погоджуєтесь Ви з тим, що в робочий час у навчальних закладах із навчанням українською мовою педагогічними працівниками та студентами має обов'язково використовуватись українська мова? Відповідь аргументуйте». Відповіді студентів вищих навчальних закладів підтверджують визначальну роль української мови в освіті.

Студенти Донбаського державного педагогічного університету, Маріупольського державного університету, Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, Київського університету імені Бориса Грінченка наводять такі аргументи для підтвердження своєї думки: «Українська мова – це державна мова України, мова усіх державних установ, закладів освіти. Отже, й мова професійного спілкування повинна бути українською», «Звичайно, бо повинен бути порядок. Якщо державна мова – українська, відповідно, нею треба розмовляти. Ніхто ж не протестує, коли їде на заробітки у Польщу чи в Росію, що треба розмовляти їхньою державною мовою?», «Так, погоджуюся. Усе життя розмовляю українською, живу в Україні. Тому хочу, щоб кожен українець усвідомив, що мова в нас одна – українська. Де ж нашим дітям навчатись мові, як не в школі чи ВНЗ?».

Деякі студенти Донбаського державного педагогічного університету та Маріупольського державного університету мають неоднозначні й суперечливі думки щодо мовного питання. Вони стверджують, що використання української мови в навчальних закладах є необов'язковим: «Ні, для багатьох людей російська мова – рідна, буде нечесно змушувати їх переходити на українську»,



Рис. 8

«На мою думку, працівники навчальних закладів, студенти, учні мають розмовляти як російською, так і українською».

Висновки і пропозиції. Аналіз відповідей на запитання анкети показав, що власна оцінка мовцями свого ступеня володіння мовами далеко не завжди збігається з реальними показниками практичного використання ними цих мов і ступеня комфортності спілкування.

Державна політика щодо впровадження ряду законів і постанов вплинула на позитивну динаміку в мовній ситуації загалом, що спричинило збільшення україномовного населення. Наприклад, скажімо, зріс відсоток використання української мови в освітній сфері: 88% студентів Донбаського державного педагогічного університету,

76% опитаних Маріупольського державного університету, 91% – Київського університету імені Бориса Грінченка, 95% – Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди вважають, що у робочий час у навчальних закладах педагогічними працівниками та студентами має обов'язково використовуватись українська мова.

Українське суспільство виявляє готовність до зміни вектора розвитку двомовності з переважання російської на домінування української, яку необхідно реалізувати передусім через школи, вищі навчальні заклади. Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі проблеми білінгвізму в навчальних закладах південних і західних регіонів України.

Список літератури:

1. Залізник Г. М., Масенко Л. Т. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2001. С. 93–95.
2. Кудрейко І. О. Соціолінгвістичний портрет малих міст Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2011. 20 с.
3. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 243 с.
4. Соколова С. О. Мовна ситуація Києва : погляд зовні. *Українська мова*. 2012. № 4. С. 3–17.
5. Розподіл населення найбільш численних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти : за даними Всеукр. перепису населення 2001 р. / Держ. ком. статистики України; ред. О. Г. Осауленко.
6. Шевчук-Ключева О. В. Українське усне мовлення Донеччини : монографія. Вінниця : Видавництво «Твори», 2015. 162 с.

ПРОБЛЕМА БІЛІНГВІЗМА В УЧРЕЖДЕННЯХ ВИСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ

Статья посвящена изучению языковой ситуации в учреждениях высшего образования Центральной и Восточной Украины. Объектом исследования является языковая ситуация в области образования. Предмет исследования – тенденции развития билингвизма в учреждениях высшего образования Центральной и Восточной Украины. Внимание уделено освещению результатов социологического исследования, главная задача которого – определить тенденции развития билингвизма в сфере образования. Рассмотрены основные причины активного функционирования украинского языка среди молодежи. Материалом для исследования послужили результаты проведенного нами анкетирования. Общее количество анкет – 318.

Ключевые слова: билингвизм, языковая ситуация, учреждения высшего образования, государственная языковая политика.

PROBLEM OF BILLINGUISM UNIVERSITIES OF CENTRAL AND EASTERN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the results of sociolinguistic survey of students of state institutions of higher education of Central and Eastern Ukraine. A research objects a language situation in industry of education. The subject of the study is the tendencies of the development of bilingualism in higher education institutions of Central and Eastern Ukraine. A research article reports the results of research bilingualism trends in establishments of higher education of Central and East Ukraine. Attention is paid to illumination of results of sociological research main task of that to define progress of bilingualism trends in the field of education. A general conclusion is made concerning the reasons of the active functioning of Ukrainian are considered among young people. Material for research are results of the questionnaire conducted by us. Common amount of questionnaires – 318.

Key words: bilingualism, language situation, higher education, language politics.